

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ,
ΤΗ ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ
ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΠΘ
σε συνεργασία με
την ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
και
τον ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Συνέδριο:

Η ενδυνάμωση του κράτους δικαίου στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις και στην Ελλάδα

17.03.2023 | 17.00-20.30 |

18.03.2023 | 10.00-15.00 |

Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο
Τσιμισκή 29, 546 24 Θεσσαλονίκη

Συμπεράσματα

Παναγιώτης Μαντζούφας

Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Α΄ Ενότητα: Δημοκρατία και δικαιώματα στο κράτος δικαίου

Αποτελεί κοινή διαπίστωση που τεκμηριώνεται από τους βασικούς οικονομικούς δείκτες ότι η Ευρώπη έχει χάσει την κεντρική θέση που κατείχε στο παρελθόν στην παγκόσμια σκηνή, καθώς στο νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί, αναδύονται οι νέες δυνάμεις της Νοτιοανατολικής Ασίας και ιδιαίτερα η Κίνα και η Ινδία. Επιπλέον, και οι ίδιοι οι Ευρωπαίοι, σύμφωνα με δημοσκοπήσεις, δεν πιστεύουν ότι οι επιλογές της ΕΕ μπορούν να διαμορφώσουν το μέλλον του κόσμου. Από την άλλη είναι αλήθεια ότι στους κόλπους της ΕΕ έχει διαμορφωθεί το πολιτειακό πρότυπο ενός φιλελεύθερου και δημοκρατικού καθεστώτος -παρά τις επιμέρους διαφορές στο επίπεδο των κυβερνητικών συστημάτων (προεδρικό, κοινοβουλευτικό)- και ενός εκτεταμένου κράτους πρόνοιας που μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησε τις πολιτικές συνθήκες ώστε να επιτευχθεί ευημερία σε συνθήκες ειρήνης και ασφάλειας. Μαζί με την οικονομική ανάπτυξη, η καθιέρωση του κοινωνικού κράτους δικαίου, η προστασία των δικαιωμάτων και τα συστήματα δικαστικού ελέγχου συμπυκνώνουν τον ευρωπαϊκό αξιακό πυρήνα της ΕΕ.

Στην εισαγωγική ομιλία του Γενικού Εισαγγελέα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Α. Ράντου τονίστηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά του κράτους δικαίου: οι αξίες της ΕΕ καταγράφονται πρωτίστως στα άρθρα 2 και 3 της ΣΕΕ και επιτελούν μια νομιμοποιητική λειτουργία για την Ένωση. Σε αυτές συγκαταλέγονται οι τέσσερις βασικές αξίες που είναι η ελευθερία, η δημοκρατία, ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών καθώς και το κράτος δικαίου, στις οποίες προστίθενται ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η ισότητα και ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Οι αξίες αυτές δεν αποτελούν μόνο βασικές αρχές της πολιτικής ταυτότητας της Ένωσης, αλλά συνεπάγονται νομικές δεσμεύσεις με την έννοια ότι οι αποφάσεις των οργάνων της Ένωσης οφείλουν να σέβονται τις ανωτέρω αξίες. Η προσβολή των αξιών αυτών μπορεί να κλονίσει την νομιμότητα των πράξεών τους και να οδηγήσει, υπό προϋποθέσεις, και στην ακύρωσή τους. Επίσης δεσμεύουν και τα ίδια τα κράτη μέλη, καθώς στο άρθρο 7 ΣΕΕ προβλέπονται κυρώσεις σε περίπτωση παράβασης των αξιών αυτών, ενώ ο σεβασμός τους αποτελεί και την βασική προϋπόθεση για την ένταξη ενός τρίτου κράτους στην Ένωση σύμφωνα με το άρθρο 49 ΣΕΕ. *Το Κράτος Δικαίου*

συνιστά αξιακή προϋπόθεση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και βασικό στοιχείο του ευρωπαϊκού συνταγματισμού. Με βάση τα παραπάνω, η ΕΕ ως κοινότητα δικαίου και πολιτισμού οφείλει να προασπίζεται το κράτος δικαίου ως ένα γνήσιο στοιχείο της ταυτότητάς της.

Ωστόσο, το παραπάνω πρότυπο έχει κλονιστεί. Η στενή σύνδεση, πάνω στην οποία διαμορφώθηκε το ευρωπαϊκό πρότυπο μεταξύ δημοκρατίας και οικονομικής ανάπτυξης την χρυσή τριακονταετία (1945-1975) πλέον αμφισβητείται. Η ασφάλεια αφενός δέχεται πιέσεις από τον συνεχιζόμενο πόλεμο Ρωσίας - Ουκρανίας και την ενεργειακή κρίση που προκάλεσε και αφετέρου εμφανίζονται φαινόμενα εν δυνάμει σύγκρουσης της δημοκρατίας με το κράτος δικαίου. Ο φιλελευθερισμός αμφισβητείται στο εσωτερικό της Ένωσης, όπως προκύπτει από τα παραδείγματα που μας έδωσαν ο Α. Ράντος και η Α. Παπαδοπούλου, όχι μόνο σημειακά αλλά και συνολικά, διότι ένα αντίπαλο πρότυπο (Κίνα) αυταρχικής διακυβέρνησης, περιορισμένης πολιτικής συμμετοχής με εκτεταμένες οικονομικές ελευθερίες στα μάτια πολλών αποδεικνύεται ελκυστικό, διότι συνοδεύεται από οικονομικές επιδόσεις και ευημερία. Όταν γίνεται λόγος για αντιφιλελεύθερη δημοκρατία (Ορμπαν- Ουγγαρία) αντιλαμβάνεται κανείς ότι το ζήτημα δεν είναι περιθωρικό, αλλά έχει παγκόσμιες διαστάσεις αν το συνδέσουμε και με τα χαρακτηριστικά που θέλησε να προσδώσει στο πολίτευμα των ΗΠΑ ο προηγούμενος πρόεδρος, D. Trump.

Από την άλλη μεριά υπάρχει ένα αντίστροφο φαινόμενο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς παρατηρείται ότι *η ενίσχυση του κράτους δικαίου, η κατοχύρωση των δικαιωμάτων, ο δικαστικός έλεγχος και γενικότερα οι εγγυήσεις, συνυπάρχει με μια κρίση της δημοκρατίας.* Η δημοκρατία στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι μια δημοκρατία «διακυβερνητική», ως συνύπαρξη της ένωσης των εθνικών κρατών και των λαών τους. Αυτό συμβαίνει διότι το κατεξοχήν νομιμοποιημένο δημοκρατικά όργανο δεν είναι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αλλά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, οι σύνοδοι των Αρχηγών Κρατών και Κυβερνήσεων, όπου οι συμβιβασμοί επιτυγχάνονται στην βάση της εξισορρόπησης των εθνικών συμφερόντων. Αυτό που ονομάζουμε δημοκρατικό έλλειμμα, το οποίο είναι σύμφυτο με τα ιδιόμορφα πολιτειολογικά χαρακτηριστικά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οδηγεί σε ένα γενικότερο έλλειμμα νομιμοποίησης των αποφάσεων και σε ένα αίσθημα αποξένωσης των πολιτών από την λειτουργία των ευρωπαϊκών θεσμών. Η συνακόλουθη δυσανεμία των πολιτών εκφράζεται, ωστόσο, σε εθνικό επίπεδο, όπου και λογοδοτούν οι κυβερνήσεις.

Από την εισήγηση του Α. Ράντου και τις δύο εισηγήσεις των Καθηγητριών Α. Παπαδοπούλου και Μ. Γαβουνέλη προέκυψε ότι πρόβλημα Κράτους Δικαίου υπάρχει σε δύο επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο παρατηρείται η διακηρυγμένη διαφοροποίηση ορισμένων κρατών μελών· από την κοινή ευρωπαϊκή αντίληψη περί Κράτους Δικαίου, τέτοιες είναι οι περιπτώσεις της Ουγγαρίας και της Πολωνίας πρωτίστως και δευτερευόντως της Ρουμανίας, Σλοβακίας, Βουλγαρίας. *Από τα κράτη αυτά ορισμένα δηλώνουν ότι αποκλίνουν από την ευρωπαϊκή παράδοση περί Κράτους Δικαίου, καθώς εκτιμούν ότι η εθνική τους ταυτότητα, νοούμενη ως εθνική συνταγματική ταυτότητα αντιδιαστέλεται προς το φιλελεύθερο πρότυπο και δικαιολογεί παρεμβάσεις στην λειτουργία της δικαιοσύνης και των ΜΜΕ.* Η Ευρωπαϊκή Ένωση εστιάζοντας στην πρώτη κατηγορία προβλημάτων έχει την επιλογή να προσφύγει στο άρθρο 7 ΣΕΕ που υιοθετεί ένα προληπτικό σύστημα και περιλαμβάνει διαβουλεύσεις και συστάσεις πριν την επιβολή κυρώσεων. Πρόκειται περί εξαιρετικής διαδικασίας με έντονο πολιτικό χαρακτήρα στην οποία δεν παρεμβάλλονται τα δικαιοδοτικά όργανα της ΕΕ. *Ωστόσο, οι αποκλίσεις που έχουν εντοπιστεί στις περιπτώσεις της Ουγγαρίας και Πολωνίας από τις θεμελιώδεις αρχές του κράτους δικαίου δεν αφορούν σε συνήθεις παραβιάσεις της ενωσιακής νομοθεσίας.* Πρωτίστως,

αναφέρονται σε συστηματικές και εκτεταμένες προσβολές θεμελιωδών δικαιωμάτων και σε παρεμβάσεις σε θεσμούς, όπως είναι η δικαιοσύνη, που θέτουν σε δοκιμασία το κράτος δικαίου κατά τρόπο μόνιμο και διαρκή. Για να εφαρμοστεί η διαδικασία του άρθρου 7 ΣΕΕ, προϋποτίθεται ομόφωνη απόφαση του Συμβουλίου, γεγονός που καθιστά την διαδικασία ουσιαστικά ανεφάρμοστη.

Υπάρχει και μία δεύτερη κατηγορία προβλημάτων Κράτους Δικαίου, που είναι τα καθημερινά προβλήματα Κράτους Δικαίου. Δηλαδή, η αποτελεσματική λειτουργία των εγγυήσεων του Κράτους Δικαίου σε όλα τα κράτη μέλη, υπό οποιαδήποτε συνθήκη, πολύ περισσότερο υπό την πιεστική συνθήκη της πανδημίας ή μίας τρομοκρατικής επίθεσης ή μίας κατάστασης ανάγκης, όπως η οικονομική κρίση που έζησε η χώρα μας τη δεκαετία 2010-2018 και οι συνέπειες της οποίας συνεχίζονται και σήμερα. Αυτές οι περιπτώσεις αντιμετωπίζονται με την προσφυγή, είτε της Επιτροπής, είτε κράτους μέλους κατά του κράτους παραβάτη (άρθρα 258 επ. ΣΛΕΕ), όπως έγινε στην περίπτωση της Πολωνίας -και μας ανέλυσε ο Α. Ράντος- για παραβίαση του άρθρου 19 ΣΕΕ. Κατά το Δικαστήριο της Ένωσης, στον βαθμό που τα εθνικά δικαστήρια νοούνται ως ενωσιακά δικαστήρια, πρέπει να καλύπτουν τις προϋποθέσεις που η Ε.Ε. απαιτεί για την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης σύμφωνα με το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) της ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό εκδόθηκαν οι αποφάσεις που παρουσιάστηκαν από τις εισηγήσεις του Α. Ράντου και της Λ. Παπαδοπούλου, όπου διαπιστώθηκε ότι η ΕΕ αντλεί το υπόδειγμά της από τα Συντάγματα των κρατών μελών και την ΕΣΔΑ και με αυτά τα ίδια μέσα ελέγχει κατά πόσο τα κράτη - μέλη σέβονται αυτά τα ίδια πρότυπα.

Ωστόσο, η συμπεριφορά που επιδεικνύουν χώρες, όπως η Πολωνία και η Ουγγαρία, ενθαρρύνεται και από την θεσμική συμπεριφορά που επιδεικνύουν ορισμένα κράτη- μέλη, όπως η Γερμανία, με την τελευταία απόφαση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου για τον έλεγχο *ultra vires*, που ασκείται στο όνομα και της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας. Εφόσον τα δικαστήρια άλλων κρατών-μελών μπορούν να επικαλεσθούν την υπέρβαση της δικαιοδοσίας της Ένωσης, και οι δύο υπό έλεγχο χώρες, δύναμι αποφάσεως των Συνταγματικών τους δικαστηρίων, θα μπορούσαν να επικαλεστούν ότι ο Κανονισμός για τη δημοσιονομική αειρεσιμότητα παραβιάζει την εθνική συνταγματική τους ταυτότητα και υπερβαίνει την δοτή αρμοδιότητα που τα κράτη ανέθεσαν στην Ε.Ε.

Από τις δυσκολίες αυτές προκύπτει ότι δεν είναι εύκολο να επιβληθούν και μάλιστα αποτελεσματικά οι κυρώσεις της δημοσιονομικής αειρεσιμότητας στα κράτη αυτά. Παρ' όλα αυτά ο μηχανισμός αυτός είναι ένα σημαντικό βήμα στην προσπάθεια προστασίας του κράτους δικαίου, αν και έχει τα δικά του προβλήματα, όπως μας έδειξε η εισήγηση της Κ. Σαββαΐδου. Η σύνδεση της τήρησης των αρχών του κράτους δικαίου με τον προϋπολογισμό της ΕΕ, αν και απαραίτητη σύμφωνα με την άποψη των Ευρωπαίων πολιτών και των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, ωστόσο δεν ήταν στην πράξη τόσο εύκολη και απαίτησε συμβιβασμούς σε πολιτικό επίπεδο. Επιπρόσθετα, η κριτική εκ μέρους της θεωρίας, ιδίως σε σχέση με την αποτελεσματικότητα του μηχανισμού για την προστασία του Προϋπολογισμού της ΕΕ, αλλά και οι επιφυλάξεις που πρόσφατα διατύπωσε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αναφορικά με τη μη ενεργοποίηση του μηχανισμού αειρεσιμότητας στην περίπτωση της έγκρισης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή του σχεδίου της κυβέρνησης της Πολωνίας για τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, δημιουργούν μια επιφυλακτικότητα για την αποτελεσματικότητα του μηχανισμού αυτού.

Μία άλλη, ιδιαίτερη πτυχή της καθημερινής λειτουργίας του κράτους δικαίου εκδηλώνεται με τη σημασία που έχει αποκτήσει η διοικητική διαδικασία στο πεδίο του ευρωπαϊκού

ϊκού δικαίου. Αυτό οφείλεται στην αποκεντρωμένη εκτέλεση του ενωσιακού δικαίου, η οποία επιβάλλει στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα την υποχρέωση συνεργασίας με τις εθνικές διοικητικές αρχές, καθώς και στο ότι θεμελιώδη σημασία για τη λειτουργία της Ένωσης έχει η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών, όπως τόνισε η *Ε. Πρεβεδούρου*, που καθιστά δυνατή τη δημιουργία και τη διατήρηση ενός χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα.

Η *ενσωμάτωση σύγχρονων συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης* που δεν θα βασίζονται απλώς στη μηχανική μάθηση και στην ανάλυση δεδομένων, αλλά στις πλέον σύνθετες μορφές του αφαιρετικού και αυτοματοποιημένου συλλογισμού, *θέτει νέα ζητήματα ως προς την νομιμότητα της διοικητικής διαδικασίας*. Εκτιμάται ότι τα εργαλεία αυτά θα είναι σε θέση να εκδίδουν αυτόματα και τις πλέον περίπλοκες αποφάσεις ευρείας διακριτικής ευχέρειας, όπως η ΑΕΠΟ, η απονομή συνταξιοδοτικών παροχών, η επιλογή προΐσταμένων στη δημόσια διοίκηση, η απονομή ασύλου. Ωστόσο, *ενώ είναι βέβαιο ότι οι νέες τεχνολογίες εξασφαλίζουν τα πλεονεκτήματα της ταχύτητας και αποτελεσματικότητας στη διοικητική δράση, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι συνάδουν με τις επιταγές του κράτους δικαίου και της χρηστής διοίκησης*. Είναι, επομένως, αναγκαία η θέσπιση ειδικού κανονιστικού πλαισίου που να διέπει τον σχεδιασμό και τη λειτουργία τους. Είναι προφανές ότι ο διοικητικός δικαστής θα κληθεί για μια ακόμη φορά να οριοθετήσει, μέσω του διαπλαστικού του ρόλου, τη διοίκηση στην ψηφιακή της διάσταση με τη νομολογιακή αναγνώριση νέων εγγυήσεων και την ανανομηματοδότηση των υφισταμένων. *Στη δική μας έννομη τάξη υπέρτατο δικαιοκρατικό αντίβαρο έναντι των κινδύνων και των ενδεχόμενων αυθαιρεσιών από την πλήρη αυτοματοποίηση της διοικητικής διαδικασίας είναι πάντοτε ο δικαστικός έλεγχος*.

Συνοπτικά, όπως προκύπτει από την παρουσίαση των νομολογιακών παραδειγμάτων αλλά και από την γνώση που έχουμε για τον τρόπο που καθιερώθηκαν, οι αρχές της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και η αρχή του άμεσου αποτελέσματος της ισχύος του, αντιλαμβανόμαστε ότι τα θεμελιώδη αυτά χαρακτηριστικά της Ένωσης ήταν απόρροια μιας επεκτατικής νομολογίας που επέφερε την θεσμική ωρίμανση της ενοποιητικής διαδικασίας και στην συνέχεια ακολούθησε η πολιτική συναίνεση επί αυτών που δεν ήταν πάντοτε απρόσκοπτη.

Β' Ενότητα: Ποινική καταστολή και κράτος δικαίου

Ιδιαίτερα έντονες προκλήσεις για το κράτος δικαίου εντοπίζονται σήμερα στο πεδίο της ποινικής καταστολής και μάλιστα, όπως τόνισε ο *Θ. Παπακυριάκου*, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε ενωσιακό επίπεδο.

Η ΕΕ έχει καταστεί φορέας άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής με βάση τις αρμοδιότητες που της έχουν παραχωρηθεί από τη Συνθήκη της Λισσαβώνας. Έτσι, οι πρωτοβουλίες της στον τομέα των ποινικών υποθέσεων μπορούν να επηρεάζουν δραστικά τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών. Οι δυνατότητες χάραξης ενωσιακής αντεγκληματικής πολιτικής είναι πιο ενισχυμένες στο πεδίο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, επειδή στο πεδίο του δικονομικού δικαίου βασικός στόχος ήταν - και παραμένει - η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των εθνικών δικωκτικών συστημάτων και της αποτελεσματικότητας αυτών.

Σημαντικές προκλήσεις υπό το φως της δικαιοκρατικής αρχής και των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντοπίζονται από τις ενωσιακές παρεμβάσεις *τόσο στο πεδίο του ουσιαστικού όσο και του δικονομικού δικαίου*.

Στο πρώτο ιδιαίτερο ρόλο παίζουν οι ενωσιακές ρυθμίσεις για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, το ξέπλυμα και τη δήμευση. Με αυτές εγκαθίσταται ένα προ-προληπτικό σύστημα ποινικού δικαίου ασφάλειας που βασίζεται στην διαρκή παρακολούθηση των υπόπτων, στην ανίχνευση της πορείας τους και καταλήγει στην στέρηση παράνομων περιουσιακών στοιχείων.

Στο πεδίο του δικονομικού ποινικού δικαίου, από την άλλη πλευρά, η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, με την κυρίαρχη σήμερα πρακτική εφαρμογή της στο ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, έχει καταστεί σαφές ότι μπορεί να επιφέρει σημαντικές προσβολές των δικαιωμάτων των διωκόμενων λόγω της ανομοιομορφίας των δικονομικών συστημάτων μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ.

Γι' αυτόν τον λόγο στο ενωσιακό θεσμικό πλαίσιο θα πρέπει να θεσπιστούν μείζονες εγγυήσεις για τους διωκόμενους στις διασυνοριακές διώξεις και να αποφεύγονται τόσο οι διευρύνσεις του αξιοποίνου όσο και οι παρακολουθήσεις των πολιτών χωρίς κανόνες και όρια. Στην αντεγκληματική πολιτική της ΕΕ υπάρχουν σημαντικά κενά και αμφιλεγόμενη συμβατότητα με τον ΧΘΔ της ΕΕ διαδικασίες που θα πρέπει να απαλειφθούν, προκειμένου να ενισχυθούν οι δικαιοκρατικές δυνατότητες άμυνας των διωκόμενων. Οι παρεμβάσεις, εξάλλου, δεν θα πρέπει να αφορούν μόνο στην θεσμική κατοχύρωση του κράτους δικαίου αλλά και στην πραγματική εφαρμογή του.

Σε εθνικό επίπεδο, από την άλλη πλευρά, όπως τόνισε η Μ. Καϊάφα η διαφύλαξη της δικαιοκρατικής αρχής στο πεδίο της ποινικής καταστολής τονώθηκε με την εισαγωγή του νέου Ποινικού Κώδικα (2019).

Αυτός προσπάθησε να εκφράσει ένα πνεύμα δικαιοσύνης με διάφορες επιλογές του (γενναίες καταργήσεις αξιοποίνου, κατάργηση ενός συστήματος εικονικότητας των ποινών κ.α.), ενώ σεβάστηκε πολύ πιο ουσιαστικά την αρχή της νομιμότητας στον ορισμό των εγκλημάτων. Ωστόσο, από τις αλληπάλληλες τροποποιήσεις του νέου Ποινικού Κώδικα, που μεσολάβησαν σε μικρό χρονικό διάστημα και έφτασαν μέχρι τις μέρες μας, αν και κάποιες απέβλεψαν στην παραπέρα τόνωση αρχών του κράτους δικαίου, άλλες οδήγησαν σε ευθεία αποδόμησή τους, με εμβληματικό παράδειγμα τις αυστηροποιήσεις των ποινών σε ευθεία αντίθεση με την αρχή της αναλογικότητας (αποκλειστική απειλή ισόβιας κάθειρξης για εντελώς διαφορετικής απασίας πράξεις). Έτσι, το αίτημα για σεβασμό των αρχών του κράτους δικαίου παραμένει εξαιρετικά επίκαιρο και υπό τον νέο Ποινικό Κώδικα, και για να ικανοποιηθεί πρέπει ο νομοθέτης να αποστασιοποιηθεί από την προσφιλή τακτική της χρήσης του ποινικού δικαίου ως εργαλείου πολιτικής διαχείρισης κοινωνικών προβλημάτων, τη γνωστή παθογένεια του λεγόμενου συμβολικού ποινικού δικαίου.

Ιδιαίτερα σημαντική για τον τομέα της ποινικής καταστολής είναι ωστόσο και η νομολογιακή διαφύλαξη της δικαιοκρατικής αρχής, στο μέτρο που μόνο αυτή επιτρέπει να γίνονται για τους πολίτες πράξη οι αρχές του κράτους δικαίου που κατοχυρώνονται νομοθετικά. Αυτή η λειτουργία της νομολογίας έχει ιδιαίτερη σημασία για το ποινικό δίκαιο, που εξ ορισμού αφορά περιορισμούς των ελευθεριών του πολίτη προς χάρη της προστασίας εννόμων αγαθών. Στο πεδίο αυτό, η δικαστική εξουσία, πιστή στη συνταγματική αρμοδιότητά της, καλείται να ερμηνεύει και να εφαρμόζει τον νόμο με αποκλειστικό σημείο αναφοράς τον σεβασμό του κράτους δικαίου, οι αρχές του οποίου οριοθετούν την ποινική καταστολή.

Αναμφισβήτητης σημασίας, ιδίως σε ένα περιβάλλον έντονης πολυνομίας και άκριτης ασφάλειας, είναι εξάλλου ειδικά ο ρόλος της αρεοπαγίτικης νομολογίας, στην οποία

έχει εναποτεθεί ο έλεγχος της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, μέσω του ελέγχου της νομικής ορθότητας της απόφασης.

Η έρευνα της σύγχρονης αρεοπαγιτικής νομολογίας σε κομβικές θεματικές του Γενικού Μέρους, η επίδραση των οποίων έχει σημασία για όλο το φάσμα του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, καταδεικνύει ορισμένα ανησυχητικά δικαιοκρατικά ελλείμματα:

- την *αμφισβήτηση της αναδρομικής εφαρμογής της ευμενέστερης για τον κατηγορούμενο ρύθμισης* στο πεδίο του φορολογικού δικαίου για λόγους αποφυγής της παραγραφής των σχετικών αδικημάτων, κατά παράβαση της υπερνομοθετικής ισχύος της αρχής,
- την *διεύρυνση του αξιοποίνου*, από ένα τμήμα τουλάχιστον της αρεοπαγιτικής νομολογίας, *σε αντίθεση με την αρχή της νομιμότητας* στα εγκλήματα αμέλειας που τελούνται με παράλειψη, στην απόπειρα και στη συναυτουργία, λόγω του παραγκωνισμού των προϋποθέσεων ή του διαφοροποιημένου -σε σχέση με τον ΠΚ- γράμματος του νόμου αντίστοιχα,
- την *ανεπίτρεπτη παρέισφρηση του κοινού αισθήματος δικαίου* προς περιορισμό της λειτουργίας των ελαφρυντικών κατά παράβαση των αρχών της νομιμότητας, της ενοχής και του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, και
- την *συνεχιζόμενη παραβίαση* της απαιτούμενης συνταγματικά ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας του στοιχείου του δόλου, αλλά και της επιμέτρησης της ποινής.

Τα ευρήματα της νομολογιακής έρευνας καταδεικνύουν ότι έτσι η *διαφύλαξη της δικαιοκρατικής αρχής σε ανώτατο νομολογιακό επίπεδο παραμένει ζητούμενο* σε κεντρικούς άξονες της ποινικής καταστολής, παρά τις όποιες βελτιώσεις εισήγαγε σχετικά ο νέος Ποινικός Κώδικας. Η προσκόλληση της αρεοπαγιτικής νομολογίας σε σχήματα απόδοσης ευθύνης του ΠΚ, όπως και η σύγχρονη εφευρετικότητα της για διεύρυνση του αξιοποίνου κατά παράβαση συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιοκρατικών αρχών επιβάλλεται να αλλάξει, αφού αν η κατοχύρωση των συγκεκριμένων αρχών δεν καταφέρνει να περάσει στην νομολογιακή πράξη, μένει για τους πολίτες γράμμα κενό, στερώντας μάλιστα την ελευθερία τους.

Από την άλλη πλευρά, στην προσπάθεια αντιμετώπισης των σημαντικότερων υστερήσεων του ποινικού δικονομικού συστήματός μας, όπως τόνισε ο Θ. Δαλακούρας, οφείλουν να προωθηθούν νομοθετικά και να εμπεδωθούν θεσμικά:

(i) Η *αποποινικοποίηση σε συνδυασμό με την πλημμεληματοποίηση κακούργηματικής ύλης*, όπως λ.χ. σε πράξεις της παράνομης μετανάστευσης ή της φοροδιαφυγής καθώς και σε πράξεις που εξυψώθηκαν ευκαιριακά σε κακούργηματα.

(ii) Η *στοχευμένη και ευρύτερη εφαρμογή των εναλλακτικών διαδικασιών απονομής ποινικής δικαιοσύνης*, όπως του θεσμού της αποχής υπό όρους από την ποινική δίωξη, της ποινικής διαταγής, της ποινικής συνδιαλλαγής, της ποινικής διαμεσολάβησης και της ποινικής διαπραγμάτευσης. Στην κατεύθυνση αυτή της αποσυμφόρησης δικαστικής ύλης μέσω των ποινικών διαδικασιών θα συνεισέφερε η επαναξιολόγηση ορισμένων ρυθμίσεων του ΠΚ για την έμπρακτη μετάνοια και την εντελή ικανοποίηση, όπως αυτών των άρθρων 104B, 381, 405 και 85 παρ. 2 ΠΚ, αλλά και η σμίκρυνση του καταλόγου των κατ' έγκληση διωκόμενων εγκλημάτων, καθώς η συμπερίληψη σε αυτά των οικονομικών εγκλημάτων προωθεί την «ιδιωτικοποίηση της ποινικής δίωξης» που αλλοιώνει ποιοτικά τη φυσιογνωμία του ποινικού συστήματος.

(iii) Η *ουσιαστική ενδυνάμωση του ελέγχου των καταγγελιών και της προανακριτικής δράσης*, τόσο σε σχέση με τη βασιμότητα των καταγγελιών όσο και σε σχέ-

ση με τον κατ' άρθρο 25 παρ. 1γ και δ του Ν. 1756/1988 εισαγγελικό έλεγχο των αστυνομικών αρχών αναφορικά με την πρόληψη και τη δίωξη των εγκλημάτων.

(iv) Η ενοποίηση και στελεχειακή ενίσχυση των διωκτικών και προανακριτικών φορέων σε συνδυασμό με την ενίσχυση της εισαγγελικής αμεροληψίας.

(v) Η εξασφάλιση ουσιαστικότερης υπεράσπισης ιδίως σε σχέση με το δικαίωμα επαρκούς ενημέρωσης του κατηγορουμένου επί των δικαιωμάτων του και ειδικότερα επί των ειδικών ανακριτικών πράξεων.

(vi) Η ενίσχυση της ελεγκσιμότητας των αποδείξεων μέσω της άσκησης του δικαιώματος ελέγχου της αξιοπιστίας των αποδεικτικών μέσων, ώστε να αποτρέπεται η δημιουργία εσφαλμένων εντυπώσεων στο δικαστήριο και άρα ψευδούς πραγματικής βάσης που καθιστά την απόφαση πεπλανημένη.

(vii) Η απαγόρευση αξιοποίησης μυστικών αποδεικτικών στοιχείων που εισέρχονται άτυπα στη δίκη μέσω των διωκτικών αρχών ή διακινούνται ως πληροφορίες αποκτηθείσες μέσω μυστικών ανακριτικών μεθόδων (ΕΔΔΑ, Rowe and Davis κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Απόφαση της 16.2.2000), ώστε να αποτρέπεται η αξιοποίηση μη γνωστοποιούμενου και μη δημόσια ελεγχόμενου ως προς την αξιοπιστία του αποδεικτικού υλικού.

(viii) Η προώθηση αντισταθμιστικών εξασφαλίσεων στη διεύρυνση των περιπτώσεων έμμεσης απόδειξης, δηλαδή της αξιοποίησης δευτερογενών αποδείξεων (λ.χ. εξ ακοής μαρτυρίας, έμμεσης αναπαραγωγής από τρίτο πρόσωπο της άκυρης έκθεσης απομαγνητοφώνησης, οπτικοασκουστικής ηλεκτρονικής μαρτυρίας, ιδιωτικού εγγράφου μαρτυρίας, ανώνυμης μαρτυρίας).

(ix) Η σύμφωνη με το Σύνταγμα εφαρμογή του νομικού πλαισίου των αποδεικτικών απαγορεύσεων, όπως διαμορφώθηκε με τα άρθρα 19 παρ. 3 Σ., 177 παρ. 2 ΚΠΔ και 14 Ν. 4637/2019.

(x) Η τυποποίηση και ένταξη της ψηφιακής έρευνας ως ειδικής ανακριτικής πράξης, όπως επιτάσσει η αρχή της επιφύλαξης υπέρ του νόμου που απαγορεύει τη διενέργεια άτυπων ενεργειών κεκαλυμμένης έρευνας και δράσης.

(xi) Και τέλος, η αξίωση για μη υπερβολικό φορμαλισμό σε σχέση με τις προϋποθέσεις άσκησης ενδίκων μέσων και το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

Σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής, τέλος, ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα αποτελεί ο ρόλος των συναισθημάτων στη χάραξη ποινικής πολιτικής και στην επιδίωξη μιας μετριοπαθούς ποινικής πολιτικής. Κεντρικό ερώτημα, όπως τόνισε η Τ. Τζαννετάκη, είναι εάν τα συναισθήματα υπονομεύουν εξ ορισμού την ποινική μετριοπάθεια ή μπορεί τουναντίον να θεωρηθεί ότι συμβάλλουν σε αυτήν. Αυτό που δεν μπορεί να παραγνωρίζεται είναι οι κίνδυνοι συναισθηματοποίησης της ποινικής πολιτικής, που αντιπροσωπεύονται κυρίως από τον ποινικό λαϊκισμό, αλλά και οι ανεπάρκειες ενός τεχνοκρατικού αντισυναισθηματικού πλαισίου για τον σχεδιασμό της ποινικής πολιτικής. Αμφότερα εκφράζουν έλλειμμα δημοκρατικής νομιμοποίησης αλλά και ασυμβατότητα, στην πρώτη τουλάχιστον περίπτωση, με το ιδεώδες της μετριοπάθειας. Ενόψει του κρίσιμου ρόλου των συναισθημάτων στη διαμόρφωση λογικών πεποιθήσεων, επιθυμιών και αποφάσεων ζήτημα μπορεί να είναι μόνο το ερώτημα των προϋποθέσεων για τη θεμιτή λήψη υπόψιν των συναισθημάτων από τον ποινικό νομοθέτη, καθώς και οι δυνατότητες συμβολής της ποινικής πολιτικής, ρητορικής και δημόσιου διαλόγου στην καλλιέργεια συναισθημάτων που ενθαρρύνουν την ποινική μετριοπάθεια για να μπορούν αυτά να ληφθούν υπόψη. Τα συναισθήματα δε θα πρέπει να εξοβελιστούν από την απονομή της δικαιοσύνης αλλά χρειάζεται να καλλιεργηθεί ένα πνεύμα συναισθηματικής με-

τριοπάθειας κατά την αριστοτελική αντίληψη της μεσότητας, του αυτοελέγχου και της σωφροσύνης για να μπορούν να ληφθούν υπόψη.

Γ΄ Ενότητα: Προστασία του ασθενέστερου στο ιδιωτικό δίκαιο

Η προβληματική γύρω από την λειτουργία του κράτους δικαίου στις ιδιωτικές σχέσεις συζητήθηκε σε συγκεκριμένα πεδία των ιδιωτικών συναλλαγών, όπως είναι το δίκαιο του καταναλωτή. Μέσα στο γενικό δικαιοφιλοσοφικό υπόβαθρο που διέπει τη σχέση μεταξύ της ελευθερίας των συμβάσεων, της προσωπικής αυτονομίας και των αναγκαίων παρεμβάσεων που το δίκαιο αναγνωρίζει για την προστασία των ασθενεστερών. Ο Αντ. Καραμπατσός ξεκίνησε από μια θέση αρχής: *η άνευ ορίων συμβατική ελευθερία μπορεί να οδηγήσει σε ακρότητες της αγοράς επιτείνοντας συχνά τις ήδη υφιστάμενες ανισότητες δυνάμεων μεταξύ των συναλλασσομένων.* Ο ευρύς φιλοσοφικοδικαιϊκός προβληματισμός που αναπτύχθηκε συμπυκνώθηκε στο ερώτημα που αναζητά τα όρια μεταξύ *ιδιωτικής αυτονομίας και ρυθμιστικής παρέμβασης*, και ουσιαστικά με τα λόγια του εισηγητή: *«...μέχρι ποίου σημείου επιτρέπεται μία έννομη τάξη να περιορίζει την ιδιωτική αυτονομία προς το συμφέρον του ίδιου του ατόμου που αναπτύσσει μία βλαπτική ή, έστω, κινδυνώδη για το ίδιο δραστηριότητα.»*

Με το παράδειγμα του δικαίου του καταναλωτή διαπιστώθηκε ότι ενώ η ελευθερία των συμβάσεων είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη (άρθρο 5 παρ. 1) και ο ΑΚ εξειδικεύει την βασικά αυτή ελευθερία αφήνοντας ευρύτητα περιθώρια στους συμβαλλόμενους να διαμορφώσουν κατά βούληση το περιεχόμενό της, *το δίκαιο του καταναλωτή συνιστά το εξαιρετικό δίκαιο που περιέχει κανόνες αναγκαστικού δικαίου.* Οι κανόνες αυτοί θεσπίζονται στο πεδίο των δικαιοπραξιών, *όταν διαπιστώνεται αδυναμία του ενός μέρους να εκτιμήσει υπεύθυνα τις υποχρεώσεις που απορρέουν από μία συμβατική δέσμευση*, εξαιτίας είτε γνωστικού ή βουλητικού ελαττώματος, είτε προφανούς διαπραγματευτικής ανισότητας μεταξύ των μερών (άρθρα 127 επ., 147 επ., 281 και 288 ΑΚ). Αυτή η *μέριμνα για την προστασία του ασθενέστερου συμβαλλόμενου μέρους* (ως εργαζόμενου ή καταναλωτή) με κανόνες αναγκαστικού δικαίου *αποβλέπει περαιτέρω και στην προστασία συνολικά των μελών του κοινωνικού συνόλου* προκειμένου να υπάρχει ασφάλεια των συναλλαγών υπό συνθήκες πραγματικής ισοδυναμίας των μερών.

Το ενωσιακό δίκαιο προστασίας του καταναλωτή εξάλλου, έχει πράγματι ευεργετικά αποτελέσματα στην προστασία όλων μας έναντι διαφόρων αθέμιτων πρακτικών που εφαρμόζουν οι προμηθευτές, ιδίως όταν πρόκειται για παραπλανητικές πρακτικές προώθησης προϊόντων ή υπηρεσιών, καθώς και έναντι καταχρηστικών ΓΟΣ. Ωστόσο, κριτικά πρέπει να αντιμετωπίζονται φαινόμενα προστατευτικής υπερρύθμισης, διότι σε ορισμένους συναλλακτικούς τομείς οι κανόνες αναγκαστικού δικαίου προσβάλλουν τα πραγματικά συμφέροντα του ίδιου του καταναλωτή, λόγω της -ολικής ή μερικής- μετακύλισης σ' εκείνον του κόστους της σχετικής προστασίας. Στην πράξη για κάθε πρόνομιο που του αναγνωρίζεται μέσω κανόνων αναγκαστικού δικαίου, ο καταναλωτής καταβάλλει τελικά ένα μεγαλύτερο ποσό υπό τη μορφή της αυξημένης τιμής του αγαθού ή της υπηρεσίας που αποκτά.

Επιπλέον, εντοπίζεται μια άλλη στρεβλωτική εφαρμογή των προστατευτικών διατάξεων, στην περίπτωση των δανειοληπτών που με καιροσκοπική συμπεριφορά αθετούν στρατηγικά τις υποχρεώσεις τους από μια δανειακή σύμβαση εις βάρος εκείνων που έχουν πραγματική ανάγκη προστασίας λόγω οικονομικής αδυναμίας. Οι συμπεριφορές αυτές μπορούν να οδηγήσουν τον νομοθέτη να επέμβει περιορίζοντας ουσιαστικά το πεδίο εφαρμογής της ευνοϊκής ρύθμισης ή και καταργώντας την εντελώς.

Το βασικό συμπέρασμα, ως κατάληξη της ανάλυσής του υπό ένα πρίσμα κριτικής επισκόπησης της νομοθεσίας του δικαίου του καταναλωτή, είναι η *αναγνώριση της ανάγκης για μία συνολική αλλαγή παραδείγματος ως προς τη δικαιολόγηση της προστασίας του καταναλωτή*, όπου απαιτείται να *αναδειχθούν οι συγκεκριμένες εκείνες συναλλακτικές πρακτικές, οι οποίες θέτουν σε κίνδυνο την ικανότητα του καταναλωτή για ελεύθερο και ορθολογικό αυτοπροσδιορισμό*, καθώς δεν αρκεί «...μία γενική και αόριστη μνεία στη διαπραγματευτική ανισοσθένεια μεταξύ καταναλωτή και προμηθευτή-εμπόρου».

Αναφορικά με το εργατικό δίκαιο, το κατεξοχήν παράδειγμα δικαίου του ασθενέστερου στο ιδιωτικό δίκαιο, ο *Αρ. Καζάκος* τόνισε ότι το εργατικό δίκαιο «*χτίστηκε*» στον αντίποδα της συμβατικής ελευθερίας του εργοδότη, για την ακρίβεια πάνω στον περιορισμό της με τον νόμο *latu sensu* αρχικά, και την άσκηση των συνδικαλιστικών ελευθεριών στη συνέχεια. Η λειτουργία της ατομικής συμβατικής ελευθερίας είναι ασύμβατη με κάθε ιδέα προστασίας των εργαζομένων, γιατί η ατομική σύμβαση εργασίας είναι η *παρένδυση της βίας και της ανομίας στις εργασιακές σχέσεις*. «*Ο εργαζόμενος είναι ελεύθερος να συνάψει μια σύμβαση εργασίας, αλλά δεν είναι ελεύθερος να μη τη συνάψει*». *Καταστατική συνθήκη του εργατικού δικαίου είναι η αρχή της προστασίας των εργαζομένων, αρχή με στέρεη συνταγματική θεμελίωση*. Οι τρεις κύριες εκφάνσεις της προστατευτικής αρχής αναφέρονται: α) στο προστατευτικό για τους εργαζομένους περιεχόμενο των κανόνων της εργατικής νομοθεσίας, β) στην αρχή της ευνοϊκότερης ρύθμισης και γ) στην ερμηνεία νόμων και δικαιοπραξιών στο Εργατικό Δίκαιο.

Ήδη και πριν την περίοδο των Μνημονίων η καταστατική προστατευτική λειτουργία του εργατικού δικαίου υποχωρούσε σε όλα τα επίπεδα, στη νομοθεσία, στην ερμηνεία του εργατικού δικαίου, στη νομολογία των δικαστηρίων. Ωστόσο, *στα χρόνια των Μνημονίων οι απορρυθμίσεις του εργατικού δικαίου ήταν καταγιγιστικές και, το παράδοξο, εξακολουθούν να είναι έντονες και στις μέρες μας μετά την έξοδο από τα Μνημόνια τον Αύγουστο του 2018*. Στις πιο πρόσφατες εξελίξεις, η ατομική σύμβαση εργασίας και το διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη ενισχύονται με τους νόμους 4635/19 και 4808/21. Αυτό γίνεται άμεσα, με τον πρώτο νόμο ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης της εμβέλειας των συλλογικών συμβάσεων και της αποδόμησης της κλαδικής διαπραγμάτευσης, καθώς και με την παροχή δικαιώματος opt-out σε υποκείμενες οργανώσεις και, περαιτέρω, με τον ακρωτηριασμό του συνταγματικού δικαιώματος μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία (ΟΛΣΤΕ 2307/2014). Γίνεται όμως και άμεσα, με την απόδοση ρυθμιστικής εξουσίας στον εργοδότη, δηλαδή με την ευθεία ενίσχυση της ατομικής σύμβασης εργασίας. Στις πλατφόρμες προσφέρεται από τον νόμο 4808/21 η ευχέρεια να «*εξάγουν*» εργασιακές σχέσεις από το πεδίο εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας, ενώ το κατοπιμημένο από τα δικαστήρια δικαίωμα απεργίας (σύμφωνα και με τη γνωστή αποστροφή του πρώην Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, *Δημήτρη Λινού*) αλλά και οι άλλες συνδικαλιστικές ελευθερίες βρίσκουν νέα εμπόδια στην άσκησή τους από τον ίδιο νόμο.

Και στη νομολογία των δικαστηρίων η εξέλιξη είναι, πλην εξαιρέσεων, αρνητική. Στα θετικά συγκαταλέγεται το γεγονός ότι η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου έχει αποδεχθεί τη νομιμότητα της διαιτησίας του ΟΜΕΔ και το τεκμήριο νομιμότητας απεργιών, ενώ η Ολομέλεια του ΣτΕ έχει στερεώσει το δικαίωμα μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία στο ίδιο το Σύνταγμα. Από την άλλη πλευρά, συνεχίζεται το άγος της κατάχρησης των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, καθώς τόσο η Ολομέλεια όσο και τα Τμήματα του Αρείου Πάγου αρνούνται να συμμορφωθούν με τη δεσμευτική γι' αυτά απόφαση του ΔΕΕ της 11ης Φεβρουαρίου 2021 και να παράσχουν αποτελεσματική δικαστική προστασία στα θύματα της κατάχρησης. Η άρνηση παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας στους εργαζόμενους αποτελεί ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο του ίδιου προβλήματος. Ακόμη, η Ολο-

μέλεια του Αρείου Πάγου έχει οδηγήσει σε κανονιστική ανυποληψία τους Κανονισμούς Εργασίας, οι Ολομέλειες των δύο ανώτατων δικαστηρίων μας έχουν επικυρώσει τα περισσότερα και επαχθέστερα μέτρα των Μνημονίων, τα εξεζητημένα απαράδεκτα παρά την απόφαση 14/2010 της Διοικητικής Ολομέλειας του Αρείου Πάγου μετά από σωρεία καταδικαστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ συνεχίζονται, οι συχνά ανυπέβλητες αποδεικτικές δυσχέρειες των εργαζομένων παραβλέπονται, η εφιαλτική διάρκεια των εργατικών δικών αποτελείώνει τα υπάρχοντα ουσιαστικά δικαιώματα.

Οι νομοθετικές μεταβολές για την ανάκτηση της εργατοδικαιϊκής προστασίας έχουν επείγοντα χαρακτήρα, όπως επείγουσα είναι και η ανάγκη αναπροσανατολισμού της νομολογίας των δικαστηρίων και η δέσμευσή τους στην καταστατική προστατευτική αρχή του εργατικού δικαίου, καθώς και στην αξιοποίηση των εναρμονισμένων με την προστατευτική αρχή ερμηνευτικών εργαλείων: (α) ερμηνεία δικαιοπραξιών: in dubio contra stipulatorem, β) ερμηνεία νόμου: εν αμφιβολία υπέρ των εργαζομένων, γ) στάθμιση συνεπειών από την υιοθέτηση των προτεινόμενων ερμηνειών για την εύρεση της τελλογικά σκόπιμης ερμηνείας.

Στο κράτος δικαίου αποτελεσματική δικαστική προστασία πρέπει να απολαμβάνει ο ασθενέστερος και ως διάδικος στην πολιτική δίκη. Η βασική αρχή της ισότητας των διαδίκων στην πολιτική δίκη αποτυπώνεται νομοθετικά στο άρθρο 110 § 1 ΚΠολΔ, σύμφωνα με το οποίο «οι διάδικοι έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις και είναι ίσοι ενώπιον του νόμου». Από εδώ απορρέει και ο κανόνας ότι «...οι διάδικοι θα πρέπει να έχουν την απεριόριστη δυνατότητα να ασκούν τα δικονομικά τους δικαιώματα και τις δικονομικές τους αξιώσεις, να υποβάλλουν όλα τους τα αιτήματα και να εισφέρουν το πραγματολογικό υλικό στη δίκη υπό τις ίδιες προϋποθέσεις και με τον ίδιο, κατά βάση, τρόπο».

Ο Γ. Διαμαντόπουλος εντόπισε τις ρυθμίσεις των δικονομικών κανόνων, στις οποίες με βάση συγκεκριμένα κριτήρια προσδιορίζεται το τυχόν ασθενέστερο διάδικο μέρος και παρουσίασε με κριτικό τρόπο τις συγκεκριμένες επιλογές του δικονομικού νομοθέτη ανά κατηγορία για να καταλήξει στην κεντρική του θέση- ότι: «... ο δικονομικός νομοθέτης, αναγνωρίζοντας ότι και σε επίπεδο πολιτικής δίκης υπάρχουν κάποιες εγγενείς και φυσικές ανισορροπίες ή ανισότητες μεταξύ των διαδίκων επιλέγει να παρέμβει, εισάγοντας μια σειρά διατάξεων προκειμένου να τις εξυγιάνει. Οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις (πλην του ειδικότερου ζητήματος των αποδεικτικών ελαφρύνσεων, όπου οι ανισορροπίες δέον να αμβλυνθούν κατά τη θέσπιση ουσιαστικών κανόνων) δεν συνιστούν λοιπόν ρωγμές της διαδικαστικής ισότητας, αλλά επί της ουσίας την πραγματώνουν».

Στη βάση αυτής της οπτικής κατηγοροποιήθηκαν και αναλύθηκαν οι διατάξεις δικονομικού χαρακτήρα που προστατεύουν τον ασθενή διάδικο με κριτήριο: α) τη σωματική ή πνευματική του υγεία, β) την αμιγώς οικονομική ή κοινωνικοοικονομική υστέρηση, γ) τη δικονομική του θέση ως αμυνόμενου διαδίκου, δ) τις αποδεικτικές ή νομικές δυσχέρειες της διαφοράς και ε) την αδυναμία προσήκουσας επικοινωνίας με το δικαστήριο. Στόχευση όλων των παραπάνω περιπτώσεων αποτελεί «..., να επιτευχθεί η προστασία του (εκ του πράγματος ή εκ του νόμου) ασθενέστερου, ώστε να δύναται να εισέλθει στο στίβο της πολιτικής δίκης ισοσθενώς και να αντιμετωπίσει τον αντίδικό του, ο οποίος δεν θα πρέπει να ευρίσκεται σε θέση ισχύος». Αυτή η δικονομική μεταχείριση υλοποιεί μια σημαντική παράμετρο του κράτους δικαίου και κατά ένα μέτρο αποκαθιστά την πραγματική ισότητα μεταξύ των διαδίκων αναβαθμίζοντας την θέση του ασθενέστερου. Τέλος, ο θεσμός της νομικής συμπαράστασης προβλήθηκε από τον Στ. Κουτσοχίνα ως κατεξοχήν πεδίο έκφρασης προστασίας του ασθενέστερου στο δίκαιο. Ο συγκεκριμένος

θεσμός της δωρεάν παροχής νομικής βοήθειας οργανώνεται μέσα από ένα εκτεταμένο πλέγμα νομοθετικών διατάξεων (τελευταίος νόμος ο 5023/2023) που προβλέπουν ένα σύστημα νομικής βοήθειας σε υποθέσεις όλων των δικαιοδοσιών (αστικές, ποινικές, διοικητικές) που αφορούν σε πολίτες που χαρακτηρίζονται ως ευάλωτοι, λόγω αναπηρίας η/και οικονομικής αδυναμίας.

Μολονότι αναγνωρίζει ότι υπάρχει η νομική βάση για την παροχή νομικής βοήθειας, ωστόσο προβληματική είναι η επάρκεια και η αποτελεσματικότητα των σχετικών μηχανισμών. Οι βασικές αντιρρήσεις που εκφράζονται αφορούν σε ένα πρώτο επίπεδο, κυρίως στην αδυναμία παροχής ποιοτικών δικηγορικών υπηρεσιών, λόγω περιορισμένου χρόνου ενασχόλησης με την δικογραφία ιδίως σε ποινικές υποθέσεις, όπου είναι συχνό το φαινόμενο να διορίζονται οι συνήγοροι ακόμα και λίγα λεπτά πριν την εκδίκασή τους. Γίνεται αντιληπτό ότι, υπό αυτούς τους όρους δεν είναι δυνατή η παροχή νομικών υπηρεσιών σε ισότιμη βάση, ενώ δυσχεραίνεται ουσιαστικά και η παροχή νομικών συμβουλών, και κατ' αποτέλεσμα θίγεται το δικαίωμα πρόσβασης σε δίκαιη δίκη.

Ωστόσο, η κριτική αφορά πρωτίστως στις υποχρεώσεις της ίδιας της πολιτείας, η οποία ενώ έχει οργανώσει νομικά έναν θεσμό, που αποτελεί σημαντική παράμετρο για ένα κράτος δικαίου, το οποίο πρέπει να αντιμετωπίζει και τους ασθενέστερους πολίτες με πνεύμα αλληλεγγύης, στην πράξη δεν φροντίζει να είναι συνεπές απέναντι στους δικηγόρους που αναλαμβάνουν ανάλογες υποθέσεις. Σημαντική αδυναμία του συστήματος συνιστά το ότι υπάρχουν μακροχρόνιες καθυστερήσεις στην αποζημίωση των δικηγόρων, γεγονός που αποτελεί αντικίνητρο για την συμμετοχή τους στο θεσμό. Επιπλέον, δεν προβλέπεται διαδικασία παροχής εξειδικευμένων υπηρεσιών, δεδομένου ότι οι συμμετέχοντες δικηγόροι δεν διακρίνονται στη βάση των ειδικών γνώσεων και προσόντων, ώστε να τους ανατεθεί υπόθεση ανάλογη με την εξειδικευμένη δικηγορία που ασκούν. Αυτή η έλλειψη επιδρά αρνητικά στην ποιότητα της νομικής εκπροσώπησης των πολιτών που αδυνατούν να προσλάβουν δικηγόρο της επιλογής τους και θίγει το δικαίωμα στην νομική τους προστασία.

Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι ο θεσμός της νομικής συμπαράστασης σε πολίτες που βρίσκονται σε αδυναμία, είναι πολύ σημαντικός για την πραγματική εφαρμογή του κράτους δικαίου, και ειδικότερα του δικαιώματος στην πρόσβαση στην δικαιοσύνη, και ότι η πολιτεία οφείλει να ενισχύσει το θεσμό με υλικά μέσα και ταχύτερη διεκπεραίωση των οικονομικών της υποχρεώσεων έναντι των δικηγόρων, οι οποίοι πρέπει να επιλέγονται με επιστημονικά κριτήρια, προκειμένου να είναι ικανοί να παράσχουν εξειδικευμένες νομικές υπηρεσίες.

